

Peterdi Nagy László:

Művész és polgár

'68. hivatalos évfordulója egy általános, áhítatos mellébeszélésbe fulladt. 2010. őszén aztán az Új Lipótvárosi Klub Galéria egy „adományos filmklubot” szervezett a *Jézus Krisztus Szupersztár*, a *Szelíd motorosok*, az *Eper és vér*, a *Zabriskie Point*, az *If*, a *Hair* és a *Woodstock* bemutatására. És egészen váratlanul, ezek a filmek ismét igen nagy sikert arattak. A nézőtér dugig volt aktív hippikkel, 20-tól 70-éves korig. Lehet tehát, hogy egészen eddig kellene visszamenni, mégis?

A színházban pedig, már 1965-ben elkezdődött a rendszerváltás. Méghozzá, éppen Moszkvában. A Komszomol Színház gyalulatlan deszkákból összerótt színpadára farmerben és tornacipőben futottak ki a szereplők a *Sirály* előadásán. - Kosztya, a fiatal drámaíró és Nyina, a színésznő. És szemébe vágják a szüleiknek, akik Harkov villanyborotvával simára gyalult faarccal feszítettek lent, a szintén fillérekért vett zsöllyékben: nem akarunk, nem tudunk már úgy élni, ahogyan ti! Azért simán besorozták őket, persze. Utolsó címük Prága, Vencel tér lett.

Ami engem illet, ez idő tájt én mindig a *Tisza* expresszen közelítettem meg Közép-Európát. A vonat órákig vesztegelt mindig a határállomáson. A tájékozatlanabbak ez alatt a vagonjuk mellett topogtak. Akik ismerték a dörgést, azok viszont átvágtak a síneken, és a vasutasok üzemi étkezdéjében múltatták az időt: fillérekért megebédeltek, és megvásárolták az itthonra szánt ajándék italokat is. Mondani sem kell, hogy köztük voltak a magyar ösztöndíjasok is. Csakhogy, '68. nyarától-őszétől nem tudtunk már sehogyan sem odajutni a pulthoz. A helyiséget megszállták a Csehszlovákiába tartó, vagy a szabadságra érkező kiskatonák. Ők is ott "tankoltak fel", vagy "eresztettek le". De ehhez a művelethez nem pezsgőt, hanem vodkát használtak. És voltak mindig néhányan köztük, akikben megmozdult tőle valami. - Valami igazolás-félet akartak kapni, akár csak tőlünk, átutazó "népi demokratáktól" is, a tettükhöz, hogy fegyverrel támadtak a "tábor" legjobban dolgozó, a külföldi kalandokban is viszonylag a legtöbb áldozatot hozó országára. Végére akartak jární ennek a dolognak valahogyan. Tulajdonképpen, ez az igény hívta elő belőlünk, káderlányfeleség nélkül maradt, Moszkvába terelt lúzerekből is, a rendszerváltó értelmiséget.

Hrabalt a kerskói erdők és az ottani emberek vezették rá akkor, hogy mit tegyen. – Bevezetett az irodalomba egy tipikusan közép-európai, az úgynevezett „átmeneti” évszakokra jellemző életérzést: egy kicsit ilyet, egy kicsit meg olyat. És lassanként elferdült a győztesek magabiztos mosolya. A harc egy másik, számukra egészen ismeretlen területre helyeződött át. – A művészekére és a polgárokéra. Egyébként, nem először. Márai például, a *Kassai polgároknak* írta meg ezt. A Második Világháború előestéjén el is utazott gyermekkoros városába, hogy elbúcsúzzék a hőseitől. Visszaérkezése után ezt írta: *“Most megvetik a polgárt és a művészt: ez a pillanat, mikor meg kell vallanom, mennyire tisztetem, hiszek szerepében, hiszek abban, hogy a hősi polgár és az igaz művész adhat csak új egyensúlyt a világnak, új világméretet a megsértett emberiségnek.¹ Az igazi polgár szerencsés vegyülete a művésznek és a katonának, alkotó és megtartó, álmodó és megőrző.”²*

A mai, kalandozó magyarok, jobbára juhtúrót venni járnak át Kassára. A nyár végi kiadásra érkezett többi honfitársunkkal együtt törtettünk a Tesco Áruház felé a legutóbb mi is. Szemünk a kirakatokon, fejünk tele az akciós árakkal, amelyeket igyekeztünk villámgyorsan átszámítani forintra. Ilyen felajzott állapotban az ember nem megy be a Székesegyházba és a Rákóczi Palotába, és természetesen, ügyet sem vet a Városi Színház

¹ Márai Sándor: *Kassai őrvjárta*. Helikon. Budapest. 1999. 104. old.

² Márai Sándor: id. mű 48. old.

pompás épületére sem. Hiszen ott, ráadásul, ma már nem is magyarul beszélnek. De nyílik a művészbejáró ajtaja, és egy furcsa pár kanyarodik elénk. - Egy már nem fiatal, de igen figyelemre méltóan telt hölgy és egy idős úr, aki egy ugrádozó kiskutyát vezet, hosszú pórázon. Alighanem az évad első rendelkező próbáinak egyike fejeződött be az imént. A kiskutya a portásfülkében várakozott rájuk egész idő alatt, most pedig, ebédelni viszi őket. De hogyan! Valósággal lubickolnak a sétálgató, nézelődő közönség áramában. Fürdetik arcukat a járókelők felvillanyozott, de azért tapintatosan lesütött tekintetében. - Két kassai polgár és művész. És a kiskutya.

Gyermekkoromban volt a pécsi színházban is egy ilyen pár: a bécsiesen szép és csinos Takács Margit primadonna és férje, Szalma Lajos, a francia egzisztencialistákat olvasgató táncoskomikus. Mindig karon fogva jártak. De egyéb bajok is voltak velük. Az államosítás után, a minisztériumi instruktorok akarták előírni Szilviának és Miskának, hogyan kell operettet játszani. Ők meg, vitába szálltak velük a próbákon. És az előadás pedig, megint csak más volt. De nem sikerült kipiszkálni őket a városból, mégsem. Az elmaradott közönség-igény, ugye! A *Csárdáskirálynő* szénporos tüdejű közönsége éppen olyan féltő szeretettel és tartózkodó tisztelettel kísérte végig szemével őket a Kossuth Lajos utcán, mint a kassaiak a maguk hercegnőit. Minden este a „Nagy Csemegebe” siettek, hogy megigyanak még előadás előtt egy protekciós duplát. Vasárnap délelőtt meg, a mozi pénztár előtt, mindig előre engedték őket a nyugati filmekre váró hosszú sorokban is.

Felsőbb iskoláim színhelye, Debrecen, a parasztpolgárok városa volt. Ott még harciasabb színészekkel is találkoztam. A múlt század ötvenes éveiben Debrecenbe száműzték ugyanis, a Pesten nem kívánatos színészeket. Mint száz évvel korábban szegény Petőfit, majd meg az ugyanolyan szegény fiát. Elmegyek oda most én is, minden évben legalább egyszer. - Végig a Fő utcán a Nagytemplomig, s aztán be a Kollégiumba. Onnét már csak egy lépés a piac. Egy lépés, amit meg kell, hogy tegyen azonban Hatvany professzor, Csokonai és Fazekas Mihály óta minden reggel mindenki, ha tájékozódni akar a Világ aznapi állapotáról. Meg is teszi. Nem véletlenül épült fel ott a MODEM, ez a közös konferencia-, színház- és hangversenyterem.

A visszainduló vonatot persze, a nagyállomás előtti téren szoktam bevárni. És mi történt velem, legutóbb is! Amint rakosgatom táskámból az elemóziát a padra kifelé, és lotyogtatom hozzá a kannás bort, hallom ám, hogy megcsikordul hátam megett a kavics. Megfordulok, és látom, hogy egy fiatalember tart felém. De nemcsak úgy, mint aki erre sétál éppen. Hanem, mint aki egyenesen engem célzott meg. Szinte belém fúródik a tekintete. Mint a múltkor, azé a másiké, az újpesti metró. Nem szólalt meg az sem sokáig, csak már az állomáson, amikor indult kifelé a kocsiból. Mellettem való haladtában vetette oda: "Nem tudtok megdögleni"! Ezért hát megijedtem most is egy kicsit. Csak nem néz ez is holmi hajléktalannak, vagy egyéb szélsőségnek itt engemet? De nem, mert halkán, tisztelettudóan szólít meg. - Kedves bátyám, ha nem haragszik, tessék már mondani, ugye, hogy abban az üvegben vodka van? De most valahogy alacsonyabb és zömökebb, valahogy "parasztosabb" is, mint amilyen a metró volt. És még jobban emlékeztet Soós Imrére.

Hányszor láttam átsietetni ezen a parkon, a kis sminkes kofferjével! A pesti gyorshoz igyekezett ő is, a filmgyárba, a halhatatlanságba. Nagyon nagy szüksége volt akkor a világnak erre a kamaszos életerőre, vagy inkább életvágyra, élet-megkívánásra, ami még az utcán is csak úgy sugárzott belőle! Ez tette olyan felejthetlenné Rómeóját is: ez a forró, sístergő, rekedten bugyborékoló megkívánás, amellyel vékony és törékeny, szőke Júliájához, Örkény Évához közeledett. Csaknem ilyen elszántan ront itt most nekem ez a fiú is. De nem engem néz, még csak nem is a műanyag kannát, amit továbbra is zavartan kotyogtatok, hanem azt a fehér üveget, amelynek nyaka a zsíros sporttáskából nyúlik kifelé. - Tényleg ám, a vodka! Amit egykori padszomszédommal, az '56-os matematikus zsenivel, a mostani Fejes tanár úrral akartam meginni, ha végzett a Kollégiumban. Lám csak, hát ez érdeklí!

Invitáló mozdulatomra óvatosan, tisztelettel ereszkedik le mellém a padra a fiú. Megnyugtat, hogy Debrecenben nem verik még a hajléktalanokat. Úgy hogy, "üldögéljék" csak nyugodtan, biztat. - Hanem, amikor megláttam az arcát, kedves bátyám, azt hittem, menten megüti a guta. Tudja, én orvostanhallgató vagyok, kint a Nagyerdőn, és azt tanultam, hogy ilyenkor egy kis szíverősítő tesz legjobbat. Láttam, hogy kéznél is van éppen. Hát csak azért szóltam. Része legyen benne! - mondom, és kiteszem az üveget kettőnk közé a padra, egy kis sóhajtással azért. Meghúzzuk jól, és elismerően hallgatunk rá egy kicsit. Aztán megkérdezem. - Mondja, maga ennyit foglalkozik minden öreg csavargónak az arcszínével itten? – Nem mindig, azt mondja, csak így, délután 2 és 3 között. Ilyenkor ő mindig bent van a városban, és tanulmányozza az emberek arcát, mondja. Abból meg lehet pontosan állapítani, hogy ki milyen betegségben szenved.

Stimmel, mondom. Ilyenkor szoktam körülnézni én is, annak idején. És erre az egyetlen gyönyörűséges órára gondolok az ebéd és a délutáni szilencium között, ami egészen a miénk volt a Kollégiumban. Amikor én is épp ilyen megbűvölten róttam a "pógároktúl" nyüzsgő, széles és szeles utcákat a három templom között. A középsőben épp az egyik rövid nyakú, csillogó barna szemű, később apámmá előlépett kollégista elődöm volt a segédlelkész valamikor. És elvonul előttem a többi szellemalak is. Téri Árpád színidirektor úr lép ki az Arany Bika kapuján elsőként, a szakszervezet támogatta előfizetéses ebéd meg a saját kontóra hozzá rendelt nagyfröccs elfogyasztása után. Irha bundája hanyagul a vállára vetve. Összeakad Vámos László főrendező úrral, aki a délelőtti próba végeztével húz át a téren, sötétkék kord télikabátban, félrekapott baszk sapkában és vastag, nyersgumi talpú cipőben. Betérnek a szálloda kávézójába. Ilyenkor sok érdekes emberrel lehet találkozni ott, rajtuk kívül is: a már Pestről pendliző Szabó Pállal és Juhász Géza helybéli irodalom professzor úrral, a haza-hazalátogató Sarkadi Imrével, meg Obersovszky Gyulával, aki az idő szerint az MDP megyei lapjának a kulturális rovatvezetője, egyik méregerős *Kossuth* cigarettáról a másikkra gyűjtva rá. De, alighanem „csak” költő és polgár szeretett volna lenni ő is.

Szinte minden délután láttam az akkor legnagyobb, a „424-es” gőzmozdonyként robogó Márkus Lászlót, meg a frenetikus táncoskomikust, Szendrő Józsefet is az utcán. A *Hamlet*ben Mensáros László játszotta a címszerepet, míg Claudiust, meglepetésre, a még huszonéves Márkusra osztották. Bár ragyogóan megoldotta a feladatot, a szakma az óta sem szűnik csodálkozni ezen a választáson. Több mint fél évszázaddal később, az emlékkönyvében, az akkor Ophélia szerepét alakító Örkény Éva árult el valamit, ami némi fényt vethet talán a szokatlan szereposztásra. - Gertrudis királyné Simor Erzsé volt. *„Az örülési jelenetben a királyi pár döbbenet figyel a megbomlott agyú szerencsétlen lányt, és egy-egy mondattal kommentálják a történeteket. Laci ezt nem tudta elviselni, hogy ő – akár egy jelenet erejéig is – félre legyen állítva, és alattomos játékba kezdett Erzsével. Összefogódkodtak, és szép lassan tangót kezdtek táncolni, persze a közönség számára láthatatlanul.”*³

Téri Árpád jó igazgató volt, és már a fiatal Márkusban felismerte a csillapíthatatlan szereplési vágyat. Igazi tehetséggé és kultúrává fejlődött hiuságával párosulva, később ez szinte csodákat művelt. De már Debrecenben felfedezett, egyelőre még csak magának, egy egészen új, Nyugaton is még csak alig pedzett Claudiust. - A „vérnősző” zsarnok helyett, egy korszerű, reneszánsz kultúrával áthatott, tehetséges embert, aki csupán függetlenül, szabad polgárként akar élni. Jómagam, a karzaton szorongó „brúgó” (első éves kollégista kisdíák) ebből akkor még nem vettem észre semmit sem. Azt hittem, hogy egyszerűen, a színészeknek ilyen kihívóan gátlástalannak kell lenni. El kellett, hogy teljen még jó néhány évtized, hogy - Peter Hall londoni előadása, Lawrence Olivier és Kenneth Branagh filmje, továbbá Updike

³ Márkus. Budapest-Print. 2005. 135. old.

regényének⁴a közvetítésével, megértsem: nem csak a színészek, hanem a királyok, és mindenek előtt, a függetlenségüket kivívott polgárok joga ez.

Márkus már az '51-es évek elején, magával ragadóan mutatta be a golyóscsapágy gyár bérleteseinek ezt az életfelfogást. És hamarosan kiderült, hogy mindez nemcsak színészi csínytevés volt. Vagy egy évtizeddel később, a Madách Színház, szintén Vámos László rendezte, *Hamlet* előadásában, alighanem már éppen ezért jutott neki a szerep. A királyné itt Kiss Manyi volt. És ők ketten *szintén* tangót imitáltak az „örülési jelenetben”, a többi szereplő fuldokló kacagása mellett. És bár nem látta, csak érezte, a közönség ráütötte a pecsétet erre a szerepfelfogásra. Mivel a tangózás miatt már túl sok figyelmeztetést kaptak az igazgatóságtól, Kiss Manyi és Márkus akkor elkezdték azt játszani, hogy – azért sem tangóznak. És ettől persze még inkább rájuk figyelt mindenki. A királyfi – és a magyar „csoda” - összeomlása után, szinte már tőlük kezdtek el várni a „megoldást”. – Egy színésztől!

Mint említettem, a visszaemlékezések szerzője, Örkény Éva, aki Ophéliát játszotta abban a régi debreceni előadásban, és Soós Imre párját a *Rómeó és Júliában*, civilben Mensáros László felesége volt. Épp akkoriban született gyermekük is. Örök egy képet az emlékezetemben a fiatal apáról, amint egy nagy fehér babakocsit tologat az Arany Bikával szemben, az OTP árkádok alatt. – A kikoszarzott Paris herceg, aki papucsférjet játszik a *Három nővér* utolsó felvonásában.

- Milyen most a színház? – kérdem a fiútól könnyedén, mintha csak tegnap mentem volna el. És úgy is válaszol, akárha tényleg egyivásúak lennénk itt mindannyian: ő és én és a régi nagyok.

- Sokat romlott, válaszolja komolyan.

- Az a helyzet, magyarázom, hogy ezek akkor ki voltak tiltva Pestről. Kényszerből verődött itt össze ez a sok tehetség.

- Így van ez most is! - vágja rá keményen, kihívóan.

- Jó, jó, de ők vissza is mentek ám Pestre, amint csak lehetett.

- Minek magának már visszamenni? - kérdi őszinte csodálkozással.

- Nem nekem, hanem magának! - szabadkozom.

- Nekem az meglesz itt is, nyugodjon meg! Vannak ám előnyei ennek a városnak! A professzorunk például Svédországba jár ki operálni.

No, erre iszunk még egyet, és kétfelé szedem a maradék parizeres zsemlet is.

- Szóval, infarktusra, agyvérzésre vodkát? - kérdem a földit bizalmasan.

- Orvosi szempontból a konyak jobb, oktat komolyan. - De ide most mégiscsak vodka kellett, vagy pálinka. És bátyámhoz jobban is illik egy kicsit.

Megértem végre. Persze, hát ezt az igazságot kereste ő ma egész délután az utcán! Ehhez a felismeréshez kellettem én a szederjes képemmel, meg a régi idők színházával! Hogy mihez mi illik. Hogy ki lehet szabni egy embert, egy várost, sőt akár egy egész országot is, egymáshoz illő anyagokból. Még a kapitalizmus és a globalitás legfelső fokán is. És, hogy éppen úgy az igazi! Éreztem, hogy neki is ezek a dolgok járnak most a fejében. Hát, afféle stafétabotként, átnyújtottam neki a félig kiivott vodkásüveget. Úgy is vette át, olyan komoly arccal, és olyan nagy vigyázattal, mint akire egy igen fontos ügyet bíznak most rá.

Ugyanilyen szertartásos képpel kísért ki a vonathoz is. Tisztelettel végignézte, hogyan kapaszkodom fel az átható hűgyszagot árasztó kocsiba, és helyezkedem el a kibelezett ülésen. Aztán néztük csak egymást a mocskos ablaküvegen át, mint két hortobágyi ponty a debreceni piacon, akiknek semmi, de semmi mondanivalójuk nincsen már egymásnak. De ő vállalta még ezt az egészen együgyű, már-már groteszk formáját is az összetartozásnak. Álldogált ott még egy kis ideig, aztán komoly arccal, suta tisztelgésné, megemelte háromszor a vodkásüveget.

⁴ John Updike: *Gertrúd és Claudius*. Európa. Budapest. 2000.

Mire le tudtam engedni a beragadt ablakot, javában húztunk már kifelé az állomásról. De láthattam még, amit látnom kellett. Hogy miként száll fel a villamosra az én új barátom. - Két megálló között. Erre, az állomás előtt mindig lassító, csikorgó öreg járműre mi, egykori kollégisták, csak úgy, egyszerűen, felugráltunk. Pedig akkor még volt kalauz is. Azóta azonban csupa üveg, csillogó-villogó Ganz-Henslett kocsikra cserélték ki az ütött-kopott villamosokat. Ezeknek már zárt peronja és automatikusan csukódó ajtaja van. A sínek a régiiek maradtak viszont, és így, ha jól hallom, a gyönyörű új villamos is csak csikorogni és vánszorogni tud még, bizony. „*Válami van, de nem az igazi!*” – mondta Arkagyij Rajkin a magyar műsorában, úgy 40 éve. Utódom azonban, egész természetességgel lép oda a mozgó járműhöz, és megnyomja a felszállási szándékot jelző piros gombot. - Menet közben! A vezető pedig, lassít, és kinyitja neki az ajtót. - Két megálló között, a kanyarban. Bólintok, és megkönnyebbülten ereszkedem vissza az ülésre. - Az élet azért, megy tovább. Mehetek én is, nyugodtan haza.